

І. О. Снитко

**ДАВНЬОГРЕЦЬКІ НЕКРОПОЛІ
ХОРИ ОЛЬВІЇ
VI–III ст. до н. е.**

2015

УДК 904.5(477.73)-“5/-2”

ББК Ц4(2)

С 53

*Затверджено до друку Вченою радою
Інституту археології НАН України (протокол № 5 від 9.06.2015 р.)*

Науковий редактор

С.Д. Крижицький, член-кореспондент НАН України, доктор архітектури, професор

Рецензенти:

Н.А. Гаврилюк, д.і.н., Інститут археології НАН України,

О.М. Дзиговський, д.і.н., професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,

С.Б. Буйських, к.і.н.,

В.А. Папанова, к.і.н., Бердянський державний педагогічний університет

С 53 **Снитко І. О. Давньогрецькі некрополі хори Ольвії VI – III ст. до н.е. – К. :**

Видавець Олег Філюк, 2015. – 239 с.

ISBN 978-617-7122-72-1

У монографії розглядаються питання пов'язані з відкриттям, археологічними дослідженнями та історико-культурною ідентифікацією некрополів Нижнього Побужжя – історично сформованою територією Ольвійського поліса. Хронологічні рамки дослідження – VI – III ст. до н.е. Виходячи з наявного на нинішній час археологічного матеріалу, можна констатувати, що населення, яке залишило некрополі Нижнього Побужжя VI – III ст. до н.е. безперечно мало грецький етнос, еллінську культуру та традиції. Для археологів, істориків, музейних працівників.

В монографии рассматриваются вопросы связанные с открытием, археологическими исследованиями и историко-культурной идентификацией некрополей Нижнего Побужья – исторически сложившейся территорией Ольвийского полиса. Хронологические рамки исследования – VI – III вв. до н.э. Исходя из наличия имеющегося на данный момент археологического материала, можно констатировать, что население, оставившее некрополи Нижнего Побужья VI – III вв. до н.э. безусловно имело греческий этнос, эллинскую культуру и традиции. Для археологов, историков, музейных работников.

The book reviews the questions related to the discovery, archaeological research and historical and cultural identity of the Lower Bug necropolises – historical territory of Olbia polis. The chronological framework of the study is VI – III centuries BC. Based on the availability of currently archaeological material, it can be stated that the population which has left the necropolises of the Lower Bug in VI-III centuries BC certainly had a Greek ethnos, Hellenic culture and traditions. For archaeologists, historians, museum specialists.

УДК 904.5(477.73)-“5/-2”

ББК Ц4(2)

ISBN 978-617-7122-72-1

© Снитко І.О., 2015

© Видавець Олег Філюк, 2015

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Історія дослідження сільських некрополів хори Ольвії	7
Розділ 2. Історична топографія некрополів ольвійської сільської округи.....	18
2.1. Територіальні кордони ольвійської держави та її просторова структура.....	18
2.2. Некрополі пізньоархаїчного та ранньокласичного часу	29
2.3. Некрополі класичного та елліністичного часу	42
Розділ 3. Типи та конструкції поховальних споруд	63
3.1. Ямні могили	66
3.2. Підбійні могили	85
3.3. Земляні склепи	89
3.4. Жертовні та поминальні ями, рівчаки та ін.	93
Розділ 4. Поховальний обряд	97
4.1. Тип поховань, особливості трупопокладення та орієнтація.....	97
4.2. Особливості улаштування поховальної споруди (залишки трун, саркофагів, кам'яні гробниці, рослинні підстилки, циновки та підсіпки).....	101
4.3. Символіка поховального культу	103
Розділ 5. Семантика поховального інвентарю в контексті символіки поховального культу.....	114
5.1. Тара та посуд.....	115
5.2. Знаряддя праці та побутові речі.....	127
5.3. Зброя та деталі воїнського обладунку.....	129
5.4. Прикраси, деталі одягу, культові предмети та речі	130
Розділ 6. Сільське населення ольвійської держави за матеріалами некрополів	134
6.1. Етнічний склад населення.....	134
6.2. Соціальний склад населення хори Ольвії та соціально-майнова стратифікація впродовж VI-III ст. до н.е.....	139
6.3. Специфіка соціально-економічного та етно-культурного розвитку населення сільської округи Ольвії.....	142
6.4. Культурно-історичне значення діяльності античного населення Нижнього Побужжя у VI – III ст. до н. е.....	144
Висновки.....	147
Ілюстрації	149
Умовні позначки.....	196
Інформація про загальну кількість досліджених поховань на некрополях хори Ольвії.....	197
Список ілюстрацій.....	198
Список літератури	202
Архівні матеріали	236
Список скорочень.....	238

ВСТУП

Вітчизняна археологічна наука досягла значних успіхів у вивченні античних міст та сільських територій античних держав Північного Причорномор'я, у тому числі і Ольвії [Крыжицкий, Русяева, Крапивина, Лейпунская, Скржинская, Анохин 1999]. Завдяки дослідженням 70-80-х рр. минулого сторіччя в цілому була розроблена періодизація розвитку сільськогосподарської округи Ольвійського поліса, надана різнобічна характеристика її життєдіяльності на основних історичних етапах [Крыжицкий, Буйских, Бураков, Отрешко 1989], вперше в історіографії було запропоновано повну археологічну карту пам'яток хори в територіальних межах Ольвійської держави [Крыжицкий, Буйских, Отрешко 1990]. На основі єдиного методичного підходу висвітлено розвиток типів поселень, їхню структуру, домобудівництво та архітектуру, господарчу діяльність, матеріальну та духовну культуру, етносоціальний склад населення, виділено основні етапи формування та розвитку ольвійської хори. Що стосується давньогрецького поховального обряду у Нижньому Побужжі, то вивчення його загалом базується на дослідженнях міського некрополя Ольвії [Козуб 1960, 1962, 1974; Парович-Пешикан 1974; Скуднова 1988; Папанова 2006] та некрополя Березані [Штерн 1907, 1910; Капошина 1956; Лапин 1966; Горбунова 1968; Копейкина 1980, 1981; Козуб 1987].

Через об'єктивні обставини і, перш за все, через недостатню вивченість, матеріали античних сільських некрополів Нижнього Побужжя не були використані у монографічних дослідженнях. Щоправда, тоді слушно наголошувалося, що пошук, картографія та розкопки сільських некрополів складають актуальне завдання окремого дослідження, без якого неможливо є поглиблена етнографічна характеристика ольвіполітів в цілому, уточнення рис схожості і відмінності населення міста та його округи [Крыжицкий и др. 1989, с. 221; Буйских 1997, с. 29 – 30], яке вже розпочато [Крыжицкий и др. 1990, с. 83]. Загалом, майже до середини 1980-х рр. дослідженню поховальних пам'яток хори Ольвії через певні причини не приділялося належної уваги, а свідчення про них не були систематизовані. Розкопки периферійних некрополів мали спонтанний характер і проводилися, головним чином, тоді, коли виникала термінова необхідність у охоронних роботах [Никитин 1966, 1968, 1984; Никитин, Снытко 1982; Лапин 1969; Снытко 1983, 1986, 1987, 1990, 2000, 2009, 2011, Снытко, Гребенников 1986; Снытко, Гребенников, Липавский, Смирнов 1988; Снытко, Липавский 1989; Снытко, Смирнов, Липавский 1989; Снытко, Гаврилов 1990; Снытко, Липавский 1991; Буйских, Никитин 1988; Гребенников, Снытко 1989]. Через це матеріали сільських некрополів Нижнього Побужжя не відображені в підсумкових колективних працях з досліджень хори Ольвійського полісу. З цього приводу до 80-х рр. минулого сторіччя в спеціальній літературі фігурував лише один сільський некрополь – так зв. Марицинський, частково досліджений М. Ебертом ще у 1911 р. [Ebert 1913], відносно наукової інтерпретації якого, до сьогодні точаться гострі дискусії [Крыжицкий 2001, 2002; Буйских 2009; Снытко 2009, 2011]. За час, що минув, диспропорцію між матеріалами поселень

сільської округи Ольвії та її некрополів завдяки розкопкам вдалося суттєво скоротити. Але й матеріал, одержаний за останні 20 років, майже не використовується дослідниками при побудові етнокультурних та соціальних моделей розвитку ольвійської хори. А це, у свою чергу, призводить до неповних, однобічних, а часом і просто некоректних історичних реконструкцій. Тому нагальним питанням сучасного дослідження хори Ольвійської держави, є більш предметне висвітлення поховального обряду сільських некрополів. Це зумовлене тим, що він є одним із головних факторів у визначенні етнічного та соціального складу населення і достовірно відображає автентичні риси його духовної та матеріальної культури.

Для дослідження використано матеріали розкопок некрополів хори, більшість яких припадає на кінець 80-х – 90-х рр. XX ст. В роботі враховані праці на сільських некрополях М. Еберта, Ф.Т. Камінського, В.В. Лапіна, В.В. Рубана, В.І. Нікітіна, С.Б. Буйських, В.М. Отрешко, А.С. Острроверхова, С.О. Ліпавського, І.О. Смирнова, О.І. Смирнова, В.Б. Гребенникова, Ю.С. Гребенникова.

На нинішній час накопичений достатньо значний матеріал, який потребує узагальнення на тлі всіх відомих некрополів Нижнього Побужжя та системного підходу до вирішення соціально-етнічних проблем.

Основна мета роботи полягає у чіткому визначенні системи розташування сільських кладовищ в історичних межах Ольвійської держави їх топографічних та структурних особливостей, реконструкції поховального обряду населення хори Ольвії та його порівняльному аналізі з поховальними традиціями одночасового міського некрополя та кладовищ інших давньогрецьких полісів Причорномор'я, Егейського басейну та Середземномор'я, висвітленні матеріальної та духовної культури. На цьому підґрунті виділяються особливості давньогрецького поховального обряду сільського населення ольвійської округи та загалом духовних та культурних уявлень давніх греків у регіоні Нижнього Побужжя. Для порівняльної характеристики наводяться також найближчі до Ольвії одночасові степові варварські поховання Подніпров'я, Побужжя та Поінгулля [Ковпаненко, Бунатян 1978; Ильинская, Тереножкин 1983; Черненко, Бессонова, Болтрик, Полин, Скорый, Бокий, Гребенников 1986; Гребенников, Фридман 1985, 1986; Гребенников 2008] в контексті історичного, загально-політичного, соціально-демографічного, культурного та економічного розвитку Степової Скіфії VI – III ст. до н.е. [Яценко 1959; Ильинская, Тереножкин 1983; Мурзин 1984; Бунатян 1985; Гаврилюк 1999, 2000, 2011; Мозолевский, Полин 2005].

Хронологічні межі охоплюють майже чотири століття від часу появи на хорі Ольвії перших архаїчних поселень у VI ст. до н.е., тобто ще з доби давньогрецької колонізації, до середини III ст. до н.е., коли життя на сільських поселеннях хори було припинене внаслідок загрози з боку кочовиків та, з іншого боку, у зв'язку з загальноекономічною кризою в державі. Наводяться також окремі рідкі поховання другої половини III – початку II ст. до н.е. (Пітухівський некрополь) – періоду, коли життєдіяльність на поселеннях сільської округи носила не стійкий, сезонний характер [Крыжицкий и др. 1989, с. 101; Снытко 1997, с. 110 – 112, 1997-а, с. 246 – 248; Буйских 2009, с. 237].

Географічні межі визначаються територією Надчорномор'я між гирлами Дніпровського, Бузького та Березанського лиманів до широти сучасного міста Миколаїв на півночі, Кінбурнського півострова на півдні – історичними межами Ольвійської держави всіх періодів її існування. До розгляду не включено матеріали Березанського не-

крополя, т.я., їх висвітлення є великою окремою темою, що чекає на своїх дослідників. Тим не менше, деякі поховання, конструктивні особливості поховальних споруд та традиційні риси поховального ритуалу, характерні некрополю Березані, залучені до нинішнього дослідження в якості аналогій.

Джерельна база представлена в основному археологічними матеріалами розкопок некрополів Нижнього Побужжя (у більшості авторських). У історичних соціальних та етнічних реконструкціях використані архітектурні, керамічні, нумізматичні матеріали, епіграфічні та нарративні джерела. Враховані архівні дані, які на протязі багатьох років вивчалися автором у фондах Одеського археологічного музею НАНУ, Миколаївського та Херсонського краєзнавчих музеїв.

Наостанок, користуюсь можливістю подякувати за дієву допомогу в роботі свого вчителя та головного ідеологічного «стратега» Київської школи в античній археології, мого наукового керівника С.Д. Крижицького, багаторічного духовного наставника, друга та колегу С.Б. Буйських, своїх друзів та колег істориків, археологів, керівників музеїв та музейних фондів, музейних працівників, викладачів навчальних закладів, працівників сфери охорони пам'яток, серед яких особливо хочу згадати В.А. Папанову, А.В. Буйських, Б.В. Магомедова, Н.А. Гаврилюк, О.В. Симоненка, О.П. Журавльова, М.М. Ієвлева, В.В. Назарчука, Г.С. Лисікову, Є.Я. Туровського, М.О. Олексієнка, С.Г. Дем'янчука, О.Я. Савелю, С.Б. Охотникова, Г.М. Тощева, Г.А. Дзіс-Райко, Є.Ф. Редіну, І.В. Бруяко, Т.І. Ізбаш-Гоцкан, І.М. Шкляєва, Ф.М. Лисецького, Ю.С. Гребенникова, В.Б. Гребенникова, С.І. Гаврилова, В.І. Наумова, В.І. Нікітіна, І.О. Смирнова, Н.О. Кухар-Онишко, Н.М. Гаркушу, М.І. Абікулову, В.П. Билкову, С.В. Іванова, К.Ю. Курганську, О.Г. Лобко, В.Р. Ягьяєва, С.М. Яценка (Україна), О.Г. Авдєєва, М.Ю. Вахтіну, Ю.О. Виноградова, В.І. Каца, В.П. Копилова, О.М. Коваленко, С.О. Ліпавського, С.Ю. Монахова, С.Ю. Саприкіна, І.В. Тункіну, Ф.В. Шелова-Коведяєва (Росія), М. Єфремова (Німеччина), К. Панайотову (Болгарія), С. Агульникова, В. Сініку (Молдова), В. Кожокару (Румунія), дружня підтримка яких в різні часи, спільна участь в різноманітних наукових проєктах, конференціях та семінарах, обговорення багатьох проблем та гарячі дискусії з цього приводу, сприяли моєму творчому натхненню, науковій гіпотези яких надихнули мене на розробку окремих питань у своїх власних пошуках.

Не можу не пом'янути щирими теплими словами своїх колег-«ольвіюполітів», «березанців», «периферійників» та «степовиків», що в різній мірі сприяли моєму становленню, як фахівця, соратників по спільній справі на ниві класичної археології, істориків та мовознавців, моїх університетських викладачів, друзів, які вже залишили цей світ – В.В. Лапіна, Б.Г. Родіна, А.В. Буракова, Б.В. Борисова, Ю.Г. Виноградова, П.Й. Каришковського, І.Б. Клеймана, Е.І. Діаманта, Р.Д. Бондар, А.Г. Загинайла, П.М. Секерського, В.В. Міліча, А.Д. Бачинського, Я.В. Доманського, М.І. Золотарьова, В.М. Отрешка, А.І. Кудренка, Н.О. Лейпунску, І.Р. Пічіяна, В.В. Рубана, Ю.Г. Разуменка, О.Г. Шапошнікову, В.М. Ключенцева, В.Ф. Єлісеєва, О.М. Балущкіна, Є.Я. Рогова, В.В. Назарова, В.В. Крапівіну, А.С. Острроверхова, В.М. Погорілого. Разом з ними згадую й свого друга-однодумця – першого керівника Держінспекції по охороні пам'яток культури в Миколаївській області Галину Іванівну Тимофієнко, яка за свого короткого, але яскравого і плідного для справи по охороні пам'яток археології, життя щиро допомогала мені в роботі. Їх Світлої пам'яті, я їй присвячую цю книгу.